

Kvantitativní zhodnocení přínosu dobrovolných nástrojů

Výstup: D6-2.1

Typ výstupu: O

Projekt SS04030013 Centrum socio-ekonomického výzkumu dopadů environmentálních politik

Zpracoval Autorský kolektiv CENIA: Lucie Svobodová, Vendula Hemzalová, Tereza Kochová

Datum 27. ledna 2023

Ministerstvo životního prostředí

Hlavním uživatelem výstupu tohoto projektu je Ministerstvo životního prostředí.

Vytvořeno se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu Prostředí pro život, projektu SS04030013 Centrum socio-ekonomického výzkumu dopadů environmentálních politik.

Obsah

Úvod	2
Dobrovolné nástroje	3
Zapojení firem do dobrovolných nástrojů	3
Dobrovolnictví	4
Nestátní neziskové organizace (NNO)	4
Problematika hodnocení NNO	5
Hodnocené projekty – různé typy projektů	6
Dobrovolné nástroje v ČR podporované MŽP	7
Místní Agenda 21 (MA21)	7
Přínosy a kritika MA21	8
Ekoznačení	10
Přínosy a kritika ekoznačení	10
Propagace státem	11
Environmentální prohlášení o produktu (EPD)	11
Přínosy a kritika EPD	12
EMAS	12
Přínosy a kritika EMAS	13
Hodnocení dobrovolných nástrojů – další možné kroky	14
Zkratky	15
Použité zdroje	16

Úvod

Využívání dobrovolných nástrojů různými subjekty v ČR má již svou tradici, a má význam jak pro samotné subjekty, které tyto dobrovolné nástroje realizují, tak i pro společnost a životní prostředí, jejichž zátěž se implementací různých typů dobrovolných nástrojů snižuje.

Obecným rámcem tohoto výstupu je představit koncept možných otázek hodnocení dobrovolných nástrojů a představit základní přehled dobrovolných nástrojů v ČR, které jsou podporované a garantované ze strany státu, konkrétně ze strany MŽP, a to zejména s představením jejich možných přínosů a možných kritik či slabin.

Výstup je založen na rešerši odborné literatury a rovněž se opírá o zveřejněné dostupné tabelární a statistické přehledy dobrovolných nástrojů včetně projektů podpořených formou národních programů schválených na úrovni vlády ČR a realizovaných ze strany MŽP.

Přínos realizace dobrovolných nástrojů je nezpochybnitelný, nicméně na základě dostupných informací je tento přínos obtížně měřitelný a kvantifikovatelný. Nejen z tohoto důvodu poslouží tento výstup také jako jeden z podkladů pro přípravu metodiky pro hodnocení přínosů projektů v oblasti dobrovolných nástrojů.

Dobrovolné nástroje

Environmentální problémy byly tradičně řešeny legislativou, kterou vláda uvaluje na jednotlivce, firmy a další subjekty. Tento tradiční přístup byl ale vystaven kritice pro jeho finanční náročnost, nízkou efektivitu a neschopnost čelit novým environmentální výzvám (Chertow and Esty, 1997). Proto například v USA zavedla v minulých desetiletích Agentura pro ochranu životního prostředí (US EPA) více než 100 dobrovolných programů, tj. programů, do kterých jsou zapojeny vládní organizace, nevládní neziskové organizace a průmysl (Johnson, 2005).

Velký rozmach dobrovolných nástrojů nastal zvláště v 90. letech 20. století, a to nejen v USA, ale i v Asii a Evropě. Škála projektů byla velmi široká, od snižování množství nebezpečného odpadu a množství skleníkových plynů po zavádění systémů environmentálního managementu. Například do dobrovolných programů US EPA se zapojilo na 500 firem a dalších organizací a v rámci svých aktivit výrazně snížili spotřebu vody, snížili emise skleníkových plynů a zasloužili se o zachování přírodních prostředí. Vše bylo nad rámec aktivit vyžadovaných zákonem (Borck and Coglianese, 2009). Nicméně zůstává otázkou, zda dobrovolné nástroje nepřitahují hlavně organizace, které by stejného cíle dosáhly i jinými způsoby (Dietz and Stern, 2002).

Dobrovolné nástroje mohou být rozděleny do tří kategorií: jednostranné (většinou CSR – Corporate Social Responsibility), dvoustranné (dobrovolný závazek mezi firmou a státní institucí) a veřejné dobrovolné programy (kdy státní instituce sponzorují a iniciují pobídky pro firmy a jiné organizace, které jdou za rámec vládních povinností) (Börkey and Lévêque, 2000). Veřejné dobrovolné programy často zahrnují vzdělávání, soutěže, granty a certifikace produktů. Některé programy se zaměřují na vedlejší cíle jako zlepšování vztahů firem a státních institucí, snižování nákladů a zlepšování důvěry v lokální komunitě. Podle zastánců dobrovolných programů vede i naplňování těchto vedlejších cílů ke zlepšování kvality životního prostředí (Borck and Coglianese, 2009).

Zapojení firem do dobrovolných nástrojů

Zapojení firem do některých dobrovolných programů je přirovnáváno ke vstupu do výběrového klubu. Podobně jako v klubu získávají členové výhody, které by jako jednotlivci nezískali a tyto výhody spolu navzájem sdílí. Každý klub se tedy snaží o nalákání nových členů a udržení standardů chování mezi členy (Buchanan, 1965). Příkladem těchto nástrojů mohou být i certifikace ekologicky šetrných výrobků a služeb (CENIA, 2023b).

Zapojení firem do dobrovolných nástrojů tak s sebou nese ale i možnost, že firmy budou pobírat benefity za to, že dobrovolný nástroj aplikovaly/zapojily do programu (tedy se zapojily do „klubu“), ale je otázka, jak často se kontroluje, na jaké úrovni a v jaké kvalitě tomu tak opravdu je (Borck and Coglianese, 2009). Na základě toho, jak vysoko jsou nastaveny standardy a jak důsledně je vyžadováno jejich plnění je možné dobrovolné programy rozdělit do čtyř kategorií. Ukazuje se, že programy s mírnějšími nároky a přísnější formou dodržování těchto nároků vykazují nejvyšší celkovou efektivitu (Prakash and Potoski, 2006).

Prakash and Potoski (2006) navrhují k určování celkové efektivity programů využít přístup, kdy efektivita je definována jako průměrný efekt na účastníka krát počet účastníků plus tzv. přelévací efekt (spill-over effect). Nabízí se pak otázka, co ovlivňuje počet účastníků, tj. jaké

jsou jejich motivace pro vstup do programu. Z hlediska průměrného efektu na účastníka (tedy rozdíl oproti situaci, kdy by program implementován nebyl) je často velmi obtížné odlišit vliv účastníků na životní prostředí jako dopad daného programu oproti efektu dalších faktorů. Přelévacím efektem je pak míněn vliv účastníka na entity nezapojené v programu. Například že i organizace nezapojené v programu přejímají nové postupy a technologie. Teoreticky může být tento efekt velký, nicméně obecně není přelévací efekt v literatuře příliš prozkoumán a popsán (Borck and Coglianese, 2009). Je však zřejmé, že stejného celkového efektu dobrovolných nástrojů lze dosáhnout různými kombinacemi uvedených tří faktorů (tj. buď větší počet účastníků nebo efekt na jednotlivé účastníky nebo přesah na další organizace).

Pro měření efektu dobrovolných programů je doporučována ekonometrická metoda difference-in-difference (Borck and Coglianese, 2009). Její podstatou je porovnání vlivu organizací, které byly a nebyly zapojené do programu, před a po jeho implementaci. V ideálním případě si jsou účastníci a kontrolní skupina před zahájením programu velmi podobní ve svém vlivu na životní prostředí (případně je tyto rozdíly nutné zohlednit).

Dobrovolné nástroje sice zpravidla nezasáhnou tolik organizací jako povinná opatření a jejich vliv také nebývá tak velký, ale dají se považovat za dobrou alternativu k povinným regulacím k dosažení menších zlepšení v oblasti životního prostředí za nižší cenu (Borck and Coglianese, 2009).

Dobrovolnictví

Mezi dobrovolné programy, které jsou firmami podporovány, patří například i firemní dobrovolnictví. Dobrovolníci jsou ale samozřejmě také součástí komunity kolem neziskových organizací a dalších institucí. Motivace pro účast v dobrovolnickém programu jsou nejen environmentální (zlepšení životního prostředí), ale i osobní (získání nových znalostí a dovedností) a sociální/komunitní (vytvoření nových kontaktů). Dobrovolnictví je tedy přínosem nejen pro životní prostředí, environmentální organizaci, ale i jednotlivce. Zde je často zmiňováno zlepšení fyzického a psychického zdraví, získání nových znalostí o životním prostředí a vytváření si vztahu k danému místu (Patrick et al., 2022; O'Brien et al., 2010). Zapojení do dobrovolnických aktivit v oblasti životního prostředí také pozitivně ovlivňuje budoucí pro-environmentální chování (Seymour et al., 2018).

Nestátní neziskové organizace (NNO)

Nestátní neziskovou organizací se označuje organizace nezávislá na vládě a nezaložená za účelem generování zisku. Tyto organizace působí v široké škále oblastí jako například environmentální, sociální, kulturní nebo vzdělávací. Organizace mohou působit na lokální, národní nebo mezinárodní úrovni. Organizace mají také různé způsoby získávání finančních zdrojů na své aktivity (fundraising) mezi které patří i žádání o granty (ScienceDirect, 2023).

Státní podpora NNO prostřednictvím grantů představuje výhody oproti situaci, kdy by si dané služby zajišťovala státní správa sama:

- NNO si udržují odstup od vládních představitelů
- NNO provozují aktivity pod dohledem svých současných i minulých členů a široké základny dobrovolníků
- NNO si může spíše dovolit inovativní přístup, případně riskovat

- NNO je flexibilní v adaptaci postupu vzhledem k lokální situaci
- NNO může komunikovat napříč skupinami – od místních občanů po zástupce vlády
- NNO může vzhledem k místní znalosti identifikovat nejpalčivější problémy

Problematika hodnocení NNO

Hodnocení NNO se v posledních letech dostávalo do popředí zájmu jak pro poskytovatele finančních prostředků z řad státní správy, firem i jednotlivců, tak pro samotné organizace. Částečně je to způsobeno nárůstem počtu neziskových organizací, v jehož důsledku již často nestačí čistá důvěra v dobré záměry organizace (tj. někdy záměry nebyly čistě dobré a některé organizace jsou schopny prostředky vynaložit efektivněji než jiné). Ačkoliv se v důsledku implementací hodnotících aktivit často zvyšují administrativní nároky na zaměstnance případně náklady na externí firmy, i pro samotnou NNO může hodnocení přinést mnoho benefitů. Například lze získat příběhy a data, které je možné použít pro marketingové účely a komunikaci (a tím získat více prostředků na své projekty a publicitu). Dále organizace získá zpětnou vazbu na své programy a aktivity, kterou může použít na jejich zlepšení. Data zjištěná pro hodnocení lze také sdílet s dalšími NNO, případně veřejností, a tím přispět k naplňování záměrů organizace, tj. zlepšování situace v oboru (Ibrisevic, 2022).

V obecné rovině se dají rozlišit tři kategorie hodnocení (Tabulka 1): výstup, výsledek, dopad. Nejjednodušší pro hodnocení a také nejčastější je výstup, neboť se týká hlavně implementace aktivit, tj. vynaloženého úsilí. Naopak kategorie dopad ve smyslu změny oproti původní problémové situaci může být zhodnotitelná až po několika letech a například v rámci preventivních opatření často špatně vyhodnotitelná. Navíc je těžké oddělit dopad aktivit samotné NNO a dalších faktorů. Na pomezí těchto dvou kategorií je pak výsledek, kdy je zjišťována efektivita, jak jsou výstupy využity a zda přináší trvalé přínosy (Adams, 2001).

Tabulka 1 Rozdíl mezi výstupem, výsledkem a dopadem (Adams, 2001)

Objekt měření	Co je měřeno	Indikátory
Výstup (Output)	Úsilí	Implementace aktivit
Výsledek (Outcome)	Efektivita	Využití výstupů a trvala produkce přínosů
Dopad (Impact)	Změna	Rozdíl oproti původní problémové situaci

Dopad je možné měřit například pomocí rozhovorů, “focus groups”, pokročilejších statistických metod (difference- to- difference, propensity score matching) a randomizovaných kontrolních studií (CIMA, 2017).

Pro hodnocení NNO v tuto chvíli neexistuje jeden obecně platný rámec. Je to z důvodu samotné problematiky, neboť NNO se často zabývají velmi rozdílnými tématy. Často je také nutné započítat vliv dalších faktorů, které mohly vést ke kýžené změně. Roli hraje také velikost organizace, pro menší NNO bude vliv jejích aktivit pravděpodobně menší, a tudíž obtížněji měřitelný (a menší NNO budou také mít méně kapacit pro sledování svého vlivu). Hodnocení také ztěžuje fakt, že i terminologie se může mezi jednotlivými NNO lišit (tím, že zde nejsou žádná jasně daná pravidla a postupy), což může vést k porovnávání rozdílných situací (Ibrisevic, 2022).

Například OECD definuje problematiku posouzení dopadu takto: “posouzení, jak sledované intervence ovlivňují výsledky, ať již záměrně nebo nezáměrně. Toto vyžaduje kontrafaktuální srovnání, jaké budou tyto výsledky bez této intervence”. Kontrafaktuálním srovnáním je

míněno zahrnutí situace, kdy k danému zásahu nedochází a veškeré změny jsou tedy způsobeny jinými vlivy. Tato srovnávací situace pak představuje určitou základní linii, ke které jsou vztahovány výsledky dosažené aktivitami NNO (CIMA, 2017). Jedná se v podstatě o již zmiňovanou ekonometrickou metodu difference-in-difference.

Z hlediska hodnocení aktivit NNO je také nutné zmínit, že lze nalézt výrazně více informací k hodnocení dopadů NNO působících v rozvojových zemích. Tyto projekty mívají rozvojový/humanitární charakter, což sice také často zahrnuje environmentální projekty, ale ty jsou spíše jiného charakteru než projekty v ČR (Journal of Development Effectiveness, 2022).

Hodnocené projekty – různé typy projektů

Příkladem projektů, které získávají v rozvinutých zemích na popularitě a je tedy také řešeno jejich hodnocení, jsou projekty snažící se omezit plýtvání jídlem v domácnostech (Kim et al., 2019). Tyto programy jsou také podporovány granty MŽP. Výzkumy se zvláště věnovaly vztahu mezi zapojením sociálního marketingu a změnou chování spotřebitelů. Zjistily, že nedobrovolné nástroje (vzdělávání, behaviorální věda, regulace) vedou spíše ke kritice ze strany cílové skupiny. Z hlediska dobrovolných nástrojů byly v Evropě nejčastěji používány informační kampaně. Z hodnocených 25 studií téměř všechny měly pozitivní efekt na snížení odpadu domácností. Zvláště se zjistilo, že přínos kampaní stoupá při zapojení alespoň tří složek sociálního marketingu, např. snaha o změnu chování, marketingový mix (produkt, cena, reklama, místo) a zapojení behaviorální teorie pro porozumění a vyhodnocení studie (Kim et al., 2019).

Dobrovolné nástroje v ČR podporované MŽP

V ČR existuje několik iniciativ, spravovaných na národní úrovni, a které jsou oficiálně podporované a garantované ze strany státu, a také existuje mnoho NNO, které se věnují naplňování tématu společenské zodpovědnosti na různých úrovních a se zaměřením na různé oblasti. Je však třeba mít na zřeteli, že všechny iniciativy jsou dobrovolným nástrojem, nad rámec zákonných povinností, jejichž zásadní pilíře jsou: dobrovolnost, prevence a systematický přístup.

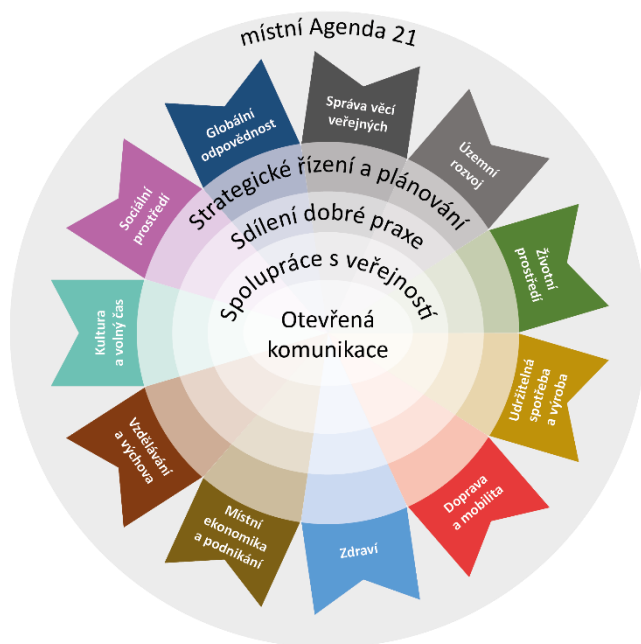
Místní Agenda 21 (MA21)

Místní Agenda 21 (MA21) je program pro podporu udržitelného rozvoje obcí a regionů (města, obce, malé obce, městské části, kraje, mikroregiony a místní akční skupiny) v praxi. Gestorem programu je MŽP, které také celý proces zajišťuje finančně ze zdrojů státního rozpočtu. Garantem všech procesů hodnocení MA21 je Pracovní skupina MA21 (ustanovena Radou vlády pro udržitelný rozvoj) se svým předsedou, která schvaluje Kritéria MA21. Odbornou podporu, tj. technickou a administrativní, zajišťuje CENIA, která z pověření MŽP provozuje Informační systém MA21 s cílem zveřejňovat informace o realizaci MA21 v ČR a poskytnout všem zúčastněným aktérům nástroj pro řízení procesu naplňování kritérií MA21 dle stanovených pravidel (CENIA, 2021a). Hlavní myšlenka spočívá v přesvědčení, že místní veřejná správa má v procesu a implementaci udržitelného rozvoje zcela zásadní roli. Proto stát podporuje tento dobrovolný nástroj, který má podpořit kvalitu veřejné správy. Program klade důraz především na provázanost oblastí a témat a celostní pohled (CENIA, 2021b).

Program MA21 a jeho vymezení vychází z programového dokumentu OSN Agendy 21, přijatém v roce 1992 na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji, přičemž kapitola 28 Agendy 21 uvádí: Protože "mnoho problémů a řešení, kterými se Agenda 21 zabývá, má své kořeny v místních aktivitách", je účast a zapojení místních orgánů považována za "rozhodující faktor" při plnění cílů akčního plánu. Druhým argumentem pro klíčovou roli místních orgánů je jejich postavení jako úrovně správy, která je nejbližší lidem (Coenen, 2008).

Na Agendu 21 navazují další programové dokumenty a projekty završené v roce 2015 přijetím Cílů udržitelného rozvoje (Sustainable Development Goals, SDG) v rámci tzv. Agendy 2030 (Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development), (United Nations, 2015). Všechny 17 Cílů udržitelného rozvoje se transformují do jednotlivých oblastí (Obrázek 1) v programu MA21.

Obrázek 1: Oblasti udržitelného rozvoje v procesu MA21 (CENIA, 2018)

Přínosy a kritika MA21

Mezi obecné přínosy MA21 patří to, že program systémově a efektivně propojuje stávající agendy úřadu, jako nástroj udržitelného rozvoje je garantovaný a podporovaný státem, má jasně definované oblasti a v neposlední řadě lze výstupy tohoto programu měřit a hodnotit, což pomáhá transparentnosti a hodnocení přínosu celého programu.

Obce se zavedenou MA21 provádějí intenzivnější osvětu ve všech oblastech udržitelného rozvoje, a to jak mezi obyvatelstvem, tak mezi ekonomickými subjekty, které v obci participují (např. míra třídění odpadů, hospodaření s vodou). Obce realizující MA21 také vykazují vysokou míru investiční aktivity a zároveň udržují vyrovnané rozpočty (Květoň et al., 2014).

V posledních letech probíhá analýza a hodnocení programu MA21 (např. v roce 2018 byla realizována veřejná zakázka malého rozsahu Analýza současného stavu programu místní Agenda 21, dále průběžně probíhají interní zhodnocení v rámci MŽP a CENIA). Obecně je možné z dílčích hodnocení shrnout:

- Všechny cílové skupiny hodnotí kritéria MA21 jako dobře formulovaná, srozumitelná a dostatečně návodná. Orientace v kritériích je ale složitá pro méně zkušené nebo méně zapojené jednotlivce. Nejslabším místem kritérií MA21 je administrativní zátěž spojená s jejich dokladováním. Ta je problematická především pro nejmenší obce a větší města. Větší města také kritéria vnímají jako méně relevantní z pohledu jejich potřeb. Další potenciál ke zlepšení kritérií je v jejich motivačním efektu.
- Informace a materiály jsou obecně vnímány jako dobře dostupné a je jich dostatek. Respondentům – včetně expertů – se ale koncept MA21 relativně těžko vysvětluje a odhadují, že pro veřejnost není příliš srozumitelný.

Pro lepší přehlednost a srozumitelnost je obecně doporučeno:

- Zpracovat jednoduché a srozumitelné posláním iniciativy MA21, které zajistí, že lidé budou iniciativě lépe rozumět a vytvoří si pozitivnější vztah k projektu; a rovněž to usnadní zapojení dalších obcí.
- Zpracovat jednoduchou vizi iniciativy – čím chce iniciativa být, čeho chce dosáhnout a jaké pozitivní změny a dlouhodobé přínosy bude pro obce mít.
- Zjednodušit a zpřehlednit kritéria a tím snížit administrativní zátěž zapojených obcí a usnadnit budování partnerského vztahu mezi státem a obcemi.
- K jednotlivým kritériím zpracovat příklady dobré praxe z ČR i zahraničí a průběžně tyto příklady doplňovat a aktualizovat.
- K jednotlivým kritériím přiřadit pouze stručné informace o tom, jak kritéria plnit.
- Snažit se zvýšit informovanost a povědomí veřejnosti o udržitelném rozvoji a aktivitách MA21.
- Usilovat o zařazení tématu udržitelného rozvoje do kurikula vzdělávání aktérů v městech a obcích.

Aktuální trendy a přínosy zapojení municipalit v MA21 kvalitativního charakteru byly zjišťovány především během obhajob nejvyšších kategorií realizátorů se členy realizačního týmu v dané municipalitě v roce 2022.

- V posledních letech lze sledovat velmi ceněný trend, že jednotlivé oblasti přišli představit přímo političtí zástupci města, kteří měli na starosti příslušné oblasti MA21. Tento stav dokumentuje zvýšení zájmu politiků o řešené téma.
- Dalším pozitivním efektem MA21 je jednoznačně kontinuita v naplňování Cílů udržitelného rozvoje i po výměně politické reprezentace po volbách. Tento aspekt nabývá důležitosti především v době, kdy se zastupitelstvo po volbách formuje z politicky odlišného spektra, než bylo minulé funkční období. Ačkoliv má nová politická reprezentace mnohdy tendence neuznávat práci předchůdců, MA21 má již v mnoha obcích takovou tradici, že se noví politici většinou nebrání v MA21 pokračovat.
- Při obhajobách jsou realizátoři dotazováni, jaký přínos má přímo pro jejich tým zapojení do MA21. Nejčastěji realizátoři hodnotí, že je zapojení do MA21 donutilo provést zevrubnou revizi stávajícího stavu, ke které by jinak v takovém rozsahu nedošlo. V neposlední řadě hodnotí realizátoři velmi pozitivně, že jim celou oblast fungování úřadu a města zanalyzují experti na dané oblasti, upozorní na nedostatky, navrhnou řešení a též vyzdvihnou pozitiva v již dosažených cílech.
- Vedlejším efektem zapojení do MA21 je pak setkávání členů realizačního týmu dané municipalit s jinými týmy MA21 a sdílení dobré praxe.

Kritika MA21 se obecně týká vymahatelnosti naplňování MA21, neboť municipalit nemohou být sankcionovány, pokud se danými principy MA21 neřídí, jde totiž o dobrovolný nástroj. Zároveň panují předsudky, že jde o zelené lobby a že bude MA21 větší administrativní zátěž pro samosprávy. Nedostatky jsou též sledovány v nízkém povědomí veřejnosti o MA21 a nízké míře zapojení komunit v programech MA21. Kritika se zaměřuje i na náklady spojené s řešením problémů MA21 (Kostalova and Vavra, 2021). Přehledná prezentace mýtů a omylů oproti skutečnému stavu (CENIA, 2022b) zahrnující dílčí kritiky od administrativní a finanční náročnosti, přes participaci a již zmíněnou zelenou lobby až po kontrolní vs. dobrovolný nástroj pomáhá k lepšímu vnímání programu MA21.

Obecně lze tvrdit, že pro úspěšný rozvoj MA21 v zemi se ukazuje jako důležitá aktivní a především vzájemně provázaná environmentální, sociální a ekonomická politika státu

vedoucí k podpoře tématu a přispívající k obecnému povědomí o otázkách a zásadách udržitelného rozvoje, dále tradičně rozvinutá a strukturovaná občanská společnost a vyšší samostatnost místních správ (Kolářová, 2014).

Tento přístup a dále také decentralizace státní správy a legislativní implementace MA21 se promítá do různého pojetí a vedení MA21 v jednotlivých státech světa. Zatímco v ČR, s více než 6 254 obcí (ČSÚ, 2023), je MA21 čistě dobrovolným nástrojem, např. v Dánsku, s počtem obcí 98 (Plandata.dk, 2023), je MA21 od roku 2000 součástí zákona o územním plánování (MST DK, 2002) a udržitelná politika státu se zde transformuje do povinností měst, kdy zákon ukládá všem krajům a obcím zveřejnit zprávu s popisem jejich strategie pro místní rozvoj nejméně jednou za čtyři roky.

Ekoznačení

Ekoznačení (ecolabelling) je označování výrobků a služeb, které jsou v průběhu celého životního cyklu prokazatelně šetrnější nejen k životnímu prostředí, ale i ke zdraví spotřebitele. Jejich kvalita přitom musí zůstat na velmi vysoké úrovni, což je zaručeno mimo jiné tím, že užité vlastnosti produktů jsou testovány akreditovanými laboratořemi. Certifikované výrobky nebo služby lze poznat podle jednoduchého a snadno zapamatovatelného symbolu, tzv. ekoznačky (Iraldo et al., 2020; CENIA, 2023b).

Environmentální značení a prohlášení je celosvětově uplatňovaným konceptem založeným na mezinárodních normách (řady ISO14020), které patří mezi dobrovolné informační nástroje (CENIA, 2022a).

Přínosy a kritika ekoznačení

- **Zájem spotřebitelů** – Nároky populace a především mladé generace na udržitelnost a zájem o stav životního prostředí se obecně zvyšují. Průzkumy veřejného mínění také ukazují, že hybatelem v ochraně životního prostředí by měl být stát (Ekolist, 2018). Tento názor sdílí i odborníci v oblasti udržitelnosti (Iraldo et al., 2020). Ekoznačení nabízí udržitelnou alternativu nákupních zvyklostí spotřebitelů.
- **Metoda hodnocení** – Metoda LCA, používaná pro hodnocení ekoznačení bere v potaz široké spektrum faktorů a přináší ucelený přehled o dopadu výrobku na životní prostředí, což pomáhá neobjektivně kladená přání a předpoklady o dopadu na daný výrobek ukotvit v realitě a na daný dopad se pak dívat skrze ověřitelná a měřitelná fakta. Jde o komparativní metodu, kdy se srovnávají dvě entity za určitých podmínek.
- **Boj proti greenwashingu** – Na trhu existuje mnoho ekoznaček, kterými si výrobci označují své produkty. Zatímco pro získání ekoznaček Ecolabel EU nebo EŠV a EŠS je nutné splnit přísná pravidla a doložit testy užitečných vlastností akreditovanými laboratořemi, jiné ekoznačky na trhu si výrobci na svůj produkt přidají čistě z marketingových účelů pro zvýšení prodeje a takové výrobky pak často nemusí naplňovat žádná konkrétní a hodnotitelná kritéria. Tento jev je pak označován jako greenwashing, kdy se jedná o vědomé uvádění v omyl. Greenwashing někdy vychází z neznalosti věci či povrchního chápání souvislostí. Jednoznačné a čitelné informace týkající se ekologičnosti výrobků stále chybí. Klíčová je informovanost veřejnosti a její ochota výrobky hodnotit i jinak než jen podle ceny. Významnou roli by v této oblasti měl hrát stát (Odpadové Fórum, 2021).

- **Zelené zakázky** – Od 1. 1. 2021 existuje v ČR zákonná povinnost sociálně a environmentálně odpovědného veřejného zadávání (dle novely zákona č. 134/2016 Sb. o zadávání veřejných zakázek v platném znění). Při zadávání veřejných zakázek se tedy musí zohlednit dopad na životní prostředí, trvale udržitelný rozvoj, životní cyklus dodávky, služby a další aspekty (SFŽP, 2021). Výrobky a služby s ekoznačkou proto mohou mít konkurenční výhodu v procesu veřejného zadávání kvůli zákonné povinnosti environmentálně zodpovědného zadávání. Evropská komise klade důraz na environmentálně odpovědné zadávání, proto postupně pro své členské státy vypracovává metodické příručky pro zadavatele – tzv. Green Public Procurement (EK, 2021).
- **Motivace českých výrobců** – Důvody výrobců byly zjišťovány během auditů na místě u žadatelů o ekoznačku. Někteří výrobci jsou motivováni k získání ekoznačky vlivy zvenčí, jiní se do certifikace zapojili ze své vlastní potřeby produkovat výrobky co nepřívětivější ke zdraví člověka i k přírodě samotné. První skupina producentů certifikuje své produkty ekoznačkou nejčastěji kvůli zvyšující se poptávce spotřebitelů po ekologicky šetrnějších výrobcích a také z důvodu lepšího pronikání na evropský trh, kde je po dodavateli požadována certifikace ekoznačkou. Dalším důvodem firem pro certifikaci ekoznačkami je získání konkurenční výhody.

Kritiku a výzvy ekoznačení lze spatřovat v těchto oblastech: zda lze skutečně změnit vzorce spotřeby a výroby, dále, zda firmy s výrobky opatřenými ekoznačkou využívají ekoznačky jako nástroj, který jim pomáhá zlepšit jejich environmentální výkonost a zda tyto firmy dostatečně efektivně využívají ekoznačky jako marketingový nástroj (Iraldo et al., 2020). Přetrvává také přesvědčení, zejména ze strany podniků a obchodních sdružení, že proces tvorby kritérií by často mohl být efektivnější, a to prostřednictvím méně časově náročného procesu a jednodušších (nebo dokonce méně) kritérií, která by podpořila větší počet žádostí, zejména ze strany malých a středních podniků. Další diskutované téma je přísnost kritérií. Pokud je totiž cílem mít velmi přísné požadavky, pak je nízké rozšíření na trhu nevyhnutelné. Pokud je naopak žádoucí větší pronikání na trh, je třeba zmírnit přísnost požadavků. Cíle vysoké náročnosti požadavků a vysokého pronikání na trh se mohou do jisté míry vzájemně vylučovat a tento problém by měl být zohledněn při vytváření souborů požadavků.

Propagace státem

V roce 2022 započala infokampaň na zvýšení povědomí o ekoznačce, kterou s pomocí vysoutěžené marketingové agentury realizuje CENIA za podpory MŽP. Cílem infokampaně je aktivní propagace ekoznačení a držitelů ekoznačky včetně certifikovaných výrobků a služeb prostřednictvím webových stránek, sociálních sítí i outdoor kampaní a promoakcí. První část kampaně je zaměřena především na spotřebitele, aby se zvýšilo jejich povědomí o ekoznačkách, a v druhé fázi kampaň cílí na producenty, aby věděli o výhodách ekoznačení a do systému se zapojili.

Environmentální prohlášení o produktu (EPD)

Environmentální prohlášení o produktu (EPD) je dobrovolným nástrojem transparentní deklarace vlastností výrobku zákazníkovi. Slouží jako podrobný průkaz produktu o jeho vlivu na životní prostředí (EPD International, 2023).

Ověřená EPD jsou zveřejňována na webových stránkách CENIA. Zveřejněná databáze obsahuje EPD zpracovaná podle pravidel produktových kategorií (PCR) a ověřená dle Pravidel NPEZ (CENIA, 2023a).

Přínosy a kritika EPD

Pro spotřebitele je EPD prověřeným dokumentem, který jim umožňuje výběr nejvhodnějšího produktu. Dovoluje též spotřebitelům udělat si srovnání mezi produkty na základě důvěryhodných informací. Protože je vypracován podle jednotné mezinárodní metodiky, parametry produktů stejného druhu z různých částí světa jsou porovnatelné. Pro výrobce pak možno spatřovat výhodu v tom, že EPD prohlášení o jejich výrobcích jsou přijímána na celém světě.

Konkrétní přínosy EPD lze vidět v následujícím:

Objektivita díky použití LCA metody; neutralita, protože EPD neříká, zda je produkt sám o sobě lepší nebo horší než jiné; důvěryhodnost díky prověření prohlášení třetí stranou, porovnatelnost zajištěná prostřednictvím pravidel produktových kategorií; otevřenost pro všechny produkty a služby, protože systém EPD platí na jakékoli výrobky a služby; otevřenost pro všechny zájemce díky snadno dostupným informacím; zaměření na dopad na životní prostředí, díky případnému hodnocení.

EPD je často také předstupeň pro získání ekoznačení, neboť při hodnocení EPD není potřeba naplňovat žádná kritéria, jde o hodnocení stavu. EPD firmám také přináší přehled o jejich spotřebě energií a surovin na daný produkt, hodnocení výrobních nákladů apod. (Rollová, 2016). Úvahy o vlivu na životní prostředí se tak přenášejí do fáze navrhování produktů a vedou k inovaci materiálů i technologických postupů (Odpady online, 2021).

Nevýhody programu EPD plynou z výše ceny vypracování EPD nezávislou agenturou (převážně pro malé a střední firmy) (Bogeskar et al., 2002). Firmy odrazuje od získání EPD obava, že výhody plynoucí z EPD nepřeváží náklady spojené s vypracováním EPD a veškerou byrokratickou zátěž. Ačkoli pro některé společnosti, zejména pro malé a střední podniky, takové náklady brání v rozhodnutí nechat si vypracovat EPD, zkušenosti v některých odvětvích již ukázaly, že následné přínosy jsou někdy mnohonásobně vyšší. Další bariéry jsou spatřovány v nedostatku lidských zdrojů, které by tuto agendu zvládly ve firmě připravit. Někdy se firmy též obávají, že budou muset uveřejňovat citlivá data. Negativa EPD vyplývají též z nevýhod a rizik spojených s komplexností metody LCA, zejména stanovení měrné jednotky, ke které se dané výsledky vztahují. Obtížné je i dodržení zásady transparentnosti, aby bylo vždy zřejmé, jakým způsobem byly výsledky dosaženy a vybrané výrobky (respektive jejich EPD) mohly být porovnatelné (Odpady online, 2021).

EMAS

EMAS (Eco Management and Audit Scheme) je dobrovolným nástrojem ochrany životního prostředí, který byl vytvořen Evropskou unií za účelem řízení a sledování vlivu činností organizací na životní prostředí a zveřejňování informací formou environmentálních prohlášení (EK, 2019).

Správa národního registru EMAS a seznam akreditovaných environmentálních ověřovatelů je v gesci CENIA, která současně zajišťuje odbornou podporu organizacím žádajícím o registraci nebo organizacím s již zavedeným systémem EMAS (CENIA, 2019).

Přínosy a kritika EMAS

O řadě výhod plynoucích z registrace v systému EMAS pojednává Vernon a Peacock 2009. Především jde o snížení nákladů na suroviny a nakládání s odpady, dosažení souladu s právními předpisy, konkurenční výhodu a lepší motivaci zaměstnanců podniku. Méně důkazů pak hovoří o konkrétních přínosech plynoucích z minimalizace rizik, stejně tak není jasný přínos pro komerční organizace, pokud jde o jejich vztahy s regulačními orgány a s veřejností.

Malé a střední podniky (SMEs) představují 99,8 % všech podniků v EU (Passalacqua and Lecerf, 2017). Jsou definovány jako podniky s méně než 250 zaměstnanci a s ročním obratem nižším než 50 milionů EUR nebo rozvahou nižší než 250 milionů EUR. V roce 2014 jich bylo 93 %. Byly to proto společnosti významně ovlivňující životní prostředí, ale někdy jim chybí zdroje, znalosti a podpora k řešení svých dopadů. V roce 2017 tvořily 77 % organizací registrovaných v systému EMAS malé a střední podniky, a 15 % tvoří mikropodniky (tedy podniky s méně než 10 zaměstnanci). Ukazuje se, že pokud je systém environmentálního řízení zaveden, malé a střední podniky snižují nejen své environmentální dopady, ale získávají i další výhody, jako jsou úspory nákladů a dodatečné tržby.

U malých firem se může dařit zavést systém opatření ke snížení spotřeby energie, vody, odpadů aj. v produkci, aniž by museli investovat do nových technologií. Dosažené úspěchy v implementaci nejsou příliš významné oproti velkým firmám, ale dlouhodobě zlepšují schopnost společnosti kontrolovat spotřebu, a tím i výdaje, a též rozpoznat, když dojde k selhání ve výrobě a v infrastruktuře, které mohou nenápadnou cestou rapidně zvyšovat např. spotřebu energie, vody aj.

Dalším přínosem může být motivace ke změně dodavatele energií, využívání energie z obnovitelných zdrojů a snížením emisí CO₂.

Stejně tak jako u jiných dobrovolných nástrojů se získání EPD může pozitivně projevit v oblasti tzv. zelených zakázek. Firmy, které se rozhodnou pro získání některého typu environmentálního prohlášení tak mohou též pozitivně ovlivňovat udržitelnost tím, že začnou upřednostňovat dodavatele se stejnou filozofií či certifikáty.

V neposlední řadě lze dobrovolné nástroje typu ekoznačení, EPD a EMAS využít v marketingu firmy, která tak deklaruje svou společenskou odpovědnost a tím nalákat nové zákazníky, kteří se o toto téma zajímají.

Bariéry pro větší zájem o EMAS ze strany podniků je spatřován v nákladech spojených s registrací (převážně pro malé a střední podniky), dále nedostatečné povědomí spotřebitelů a nedostatečné uznání ze strany veřejných institucí. Interní překážky pak představuje nedostatek lidských zdrojů a specifických dovedností (Vernon and Peacock, 2009).

Hodnocení dobrovolných nástrojů – další možné kroky

Pro vyhodnocení kvantitativních ukazatelů bude vhodné zabývat se programy MA21 a ekoznačení kvůli velikosti databáze a možnosti sledování více faktorů. Realizátoři MA21 budou v interní databázi MA21 roztříděni dle různých kategorií – např. velikost realizátorů (obec/malá obec, mikroregiony, kraje, MAS), pokročilost v MA21, délka zapojení v MA21. Dále bude nutné provést analýzu jednotlivých realizátorů tak, aby bylo možné korelovat vliv na životní prostředí bez / nebo i s výrazným vlivem dalších projektů, které v dané obci fungují a které by do hodnocení vstupovaly.

Pro potřeby metodiky bude vypracována rešerše s přehledem naplňování MA21 ve světě a stav v ČR bude porovnán se několika modelovými zeměmi, např. se zemí, kde je MA21 čistě dobrovolný nástroj jako v ČR, tak též se zemí, kde je naplňování MA21 vyžadováno státem (např. Dánsko). Budou hodnoceny a srovnávány dopady těchto modelů.

Vzhledem k běžící kampani ekoznačení by bylo vhodné porovnat množství udělených licencí/produktů před a po infokampani ekoznačení a vyhodnotit vliv zapojení aktivní role státu v propagaci ekoznačení v podobě analýzy měřitelných dat.

Dotazníkovým šetřením ve firmách by bylo dále vhodné zjistit motivace výrobců pro získání ekoznačky a vyhodnotit, jaký kvantifikovatelný přínos jim ekoznačka zajistila. Např. zvýšení prodeje výrobků a služeb s ekoznačením, průnik na evropský trh, získání zakázky díky zapojení do zeleného zadávání atp.

Vzhledem k tomu, že většina EPD v České republice je z oblasti stavebnictví, bude vícefaktorové třídění obtížnější oproti ostatním agendám. Databáze EMAS v ČR aktuálně (leden 2023) čítá 21 zaregistrovaných firem, proto i zde bude vyhodnocení složitější.

Všechny dobrovolné nástroje by bylo vhodné analyzovat v souvislosti v případné korelaci s ostatními dobrovolnými nástroji ohledně jejich propojení (např. zda firma, která je zapojena do EMAS a EPD se účastní i dalších programů, má rozvinuté dobrovolnictví ve firmách, využívá více know how v podobě úpravy technologií, získání dotačních titulů atp.).

Co se týká hodnocení tzv. veřejných dobrovolných nástrojů, tedy grantů poskytovaných MŽP nestátním neziskovým organizacím, tak zde by v rámci metodiky měl být zahrnut multiplikační efekt těchto grantů. Multiplikačním efektem je v tomto případě míněno, že relativně malé vynaložené prostředky ze strany MŽP vedou k relativně velkému efektu, ať již díky práci zapojených dobrovolníků nebo oslovených osob v rámci osvětových aktivit. Neziskové organizace v tomto případě často těží ze svých kontaktů a sítí, které si roky budují a financují i z jiných zdrojů.

Zkratky

CENIA	Česká informační agentura životního prostředí
CSR	společenská odpovědnost organizací (Corporate Social Responsibility)
EMAS	Program systému environmentálního řízení a auditu (Eco Management and Audit Scheme)
EPD	Environmentální prohlášení o produktu
LCA	hodnocení životního cyklu (life cycle assessment)
MA21	místní Agenda 21
MŽP	Ministerstvo životního prostředí
NNO	nestátní neziskové organizace
NPEZ	Národní program environmentálního značení
PCR	Pravidla produktových kategorií
SDG	Cíle udržitelného rozvoje
SMEs	malé a střední podniky (Small and medium-sized enterprises)
US EPA	U.S. Environmental Protection Agency

Použité zdroje

- Adams, J., 2001, 'NGOs and impact assessment' (<https://www.intrac.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/11/Briefing-Paper-3-NGOs-and-Impact-Assessment.pdf>) accessed 27 December 2022.
- Bogeskar, M., et al., 2002, Evaluation of Environmental Product Declaration Schemes, European Commission.
- Borck, J. C. and Coglianesi, C., 2009, 'Voluntary Environmental Programs: Assessing Their Effectiveness', *Annual Review of Environment and Resources* 34(1), pp. 305-324 (DOI: 10.1146/annurev.enviro.032908.091450).
- Börkey, P. and Lévêque, F., 2000, 'Voluntary approaches for environmental protection in the European Union – a survey', *European Environment* 10(1), pp. 35-54 (DOI: 10.1002/(SICI)1099-0976(200001/02)10:1<35::AID-EET214>3.0.CO;2-M).
- Buchanan, J., 1965, 'An Economic Theory of Clubs', *Economica* 32(125), pp. 1-14.
- CENIA, 2019, 'EMAS (Eco Management and Audit Scheme)', Česká informační agentura životního prostředí (<https://emaseu.cz/o-emas>) accessed 12 January 2023.
- CENIA, 2021a, 'Oficiální stránky Informačního systému místní Agendy 21', Česká informační agentura životního prostředí (<https://ma21.cenia.cz/>).
- CENIA, 2021b, 'Oficiální stránky Informačního systému místní Agendy 21 - Pro veřejnost', Česká informační agentura životního prostředí (<https://ma21.cenia.cz/cs-cz/%C3%BAvod/prove%C5%99ejnost.aspx>).
- CENIA, 2022a, 'Ekoznačka', Česká informační agentura životního prostředí (<https://www.ekoznacka.cz/>) accessed 10 January 2023.
- CENIA, 2022b, 'Mýty a omyly o MA21' (<https://ma21.cenia.cz/cs-cz/%C3%BAvod/prove%C5%99ejnost/m%C3%BDtyaomylyoma21.aspx>) accessed 25 March 2023.
- CENIA, 2023a, 'Databáze EPD v ČR | CENIA', Česká informační agentura životního prostředí (<https://www.cenia.cz/spolecenska-odpovednost/epd/databaze-epd/>) accessed 10 January 2023.
- CENIA, 2023b, 'Ekoznačka EU', Česká informační agentura životního prostředí (<https://www.ekoznacka.cz/ekoznacky-eu/>) accessed 22 January 2023.
- Chertow, M. and Esty, D., 1997, *Thinking Ecologically: The Next Generation of Environmental Policy*, Yale University Press.
- CIMA, 2017, 'Impact assessment in a non-government organisation' (<https://www.cimaglobal.com/PageFiles/372632368/Impact%20assessment%20in%20a%20non-government%20organisation.pdf>) accessed 21 December 2022.
- Coenen, F., 2008, 'Local Agenda 21: "Meaningful and Effective" Participation?', in: , pp. 165-182.

ČSÚ, 2023, 'Počet obyvatel v obcích - k 1. 1. 2023', Počet obyvatel v obcích - k 1. 1. 2023 (<https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112023>) accessed 25 March 2023.

Dietz, T. and Stern, P., 2002, *New Tools for Environmental Protection: Education, Information, and Voluntary Measures*, National Research Council.

EK, 2019, 'Eco-Management and Audit Scheme', European Commission (https://ec.europa.eu/environment/emas/emas_publications/policy_en.htm) accessed 10 January 2023.

EK, 2021, 'Green Public Procurement', European Commission (https://ec.europa.eu/environment/gpp/eu_gpp_criteria_en.htm) accessed 20 January 2023.

Ekolist, M. M. O., 2018, 'Češi se v tichu přírody cítí dobře, o její ochranu se má ale starat stát, ukazuje detailní sonda do vztahu Čechů k přírodě', Ekolist.cz (<https://ekolist.cz/cz/zpravodajstvi/zpravy/cesi-se-v-tichu-prirody-citi-dobre-o-jeji-ochranu-se-ma-ale-starat-stat-vedci-predstavili-detailni-sondu-do-vztahu-cechu-k>) accessed 19 January 2023.

EPD International, 2023, 'The International EPD System', The International EPD System (<https://www.environdec.com/home>) accessed 13 January 2023.

Ibrisevic, I., 2022, Measuring non-profit social impact, (<https://donorbox.org/nonprofit-blog/measuring-nonprofit-social-impact>) accessed 28 December 2022.

Iraldo, F., et al., 2020, 'The future of ecolabels', *The International Journal of Life Cycle Assessment* 25(5), pp. 833-839 (DOI: 10.1007/s11367-020-01741-9).

Johnson, S., 2005, EVERYDAY CHOICES: OPPORTUNITIES FOR ENVIRONMENTAL STEWARDSHIP, (<https://archive.epa.gov/stewardship/web/pdf/rpt2admin.pdf>), Environmental Protection Agency.

Journal of Development Effectiveness, 2022, 'Journal of Development Effectiveness' (<https://www-tandfonline-com.ezproxy.techlib.cz/action/journalInformation?show=aimsScope&journalCode=rjde20>) accessed 2 January 2023.

Kim, J., et al., 2019, 'Systematic literature review of best practice in food waste reduction programs', *Journal of Social Marketing* 9(4), pp. 447-466 (DOI: 10.1108/JSOCM-05-2019-0074).

Kolářová, H., 2014, 'Co je a kde se vzala MÍSTNÍ AGENDA 21', *Bedrník* 1.

Kostalova, J. and Vavra, J., 2021, 'Benefits of the LEADER method for Local Agenda 21 - Case study from their application in the Czech Republic', *Agricultural Economics (Zemědělská ekonomika)* 67(6), pp. 246-254 (DOI: 10.17221/407/2020-AGRICECON).

Květoň, V., et al., 2014, 'Contribution of Local Agenda 21 to Practical Implementation of Sustainable Development: The Case of the Czech Republic', *European Planning Studies* 22, pp. 515-536 (DOI: 10.1080/09654313.2012.753994).

MST DK, 2002, 'Public participation and Local Agenda 21 | Denmark's national strategy for sustainable development', Danish Environmental Protection Agency

(https://www2.mst.dk/udgiv/publications/2002/87-7972-279-2/html/kap16_eng.htm) accessed 13 January 2023.

O'Brien, L., et al., 2010, "“Doing Something Positive”: Volunteers' Experiences of the Well-Being Benefits Derived from Practical Conservation Activities in Nature", *Voluntas* 21(4), pp. 525-545 (DOI: 10.1007/s11266-010-9149-1).

Odpadové Fórum, 2021, 'Greenwashing na vzestupu, jednoznačné a čitelné informace stále chybí - Rozhovor s Vladimírem Kočím', *Odpadové Fórum* 22(4/2021), pp. 4-6.

Odpady online, 2021, 'Environmentální prohlášení o produktu (typ III) | Odpady', <https://odpady-online.cz/> (<https://odpady-online.cz/environmentalni-prohlaseni-o-produktu-typ-iii/>) accessed 11 January 2023.

Passalacqua, M. and Lecerf, L., 2017, EMAS CASE STUDY LA PAGE ORIGINAL, (https://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/other/Case%20Study_La%20Page%20Original.pdf) accessed 10 January 2023, European Union.

Patrick, R., et al., 2022, 'Exploring the co-benefits of environmental volunteering for human and planetary health promotion', *Health Promotion Journal of Australia* 33(1), pp. 57-67 (DOI: 10.1002/hpja.460).

Plandata.dk, 2023, 'Plan- og Landdistriktsstyrelsen' (<https://planinfo.dk/>) accessed 25 March 2023.

Prakash, A. and Potoski, M., 2006, *The Voluntary Environmentalists: Green Clubs, ISO 14001, and Voluntary Environmental Regulations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rollová, S., 2016, Environmentální prohlášení o produktu (typ III) EPD – Environmental Product Declaration, (<https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/uploads.mangoweb.org/shared-prod/svcement.cz/uploads/2016/07/rollova-environmental-product-declaration.pdf>) accessed 10 January 2023, Výzkumný ústav maltovin Praha, s.r.o.

ScienceDirect, 2023, 'Non-Governmental Organisation' (<https://www.sciencedirect.com/topics/earth-and-planetary-sciences/non-governmental-organisation>).

Seymour, V., et al., 2018, 'Understanding the impact of volunteering on pro-environmental behavioural change', *Voluntary Sector Review* 9(1), pp. 73-88 (DOI: 10.1332/204080518X15155917206307).

SFŽP, 2021, 'Novela zákona o veřejných zakázkách specifikuje odpovědné zadávání', Státní fond životního prostředí ČR (<https://www.sfzp.cz/novela-zakona-o-verejnych-zakazkach-specifikuje-odpovedne-zadavani/>) accessed 20 January 2023.

United Nations, 2015, 'Sustainable development goals' (<https://sdgs.un.org/goals>).

Vernon, J. and Peacock, M., 2009, 'Study on the Costs and Benefits of EMAS to Registered Organisations' (https://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/other/costs_and_benefits_of_emas.pdf) accessed 10 January 2023.

